

САЛЫҚ ЗИМАНОВ 100 ЖЫЛ

«САЛЫҚ ЗИМАНОВ: ҒАЛЫМ, АЗАМАТ,
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ»

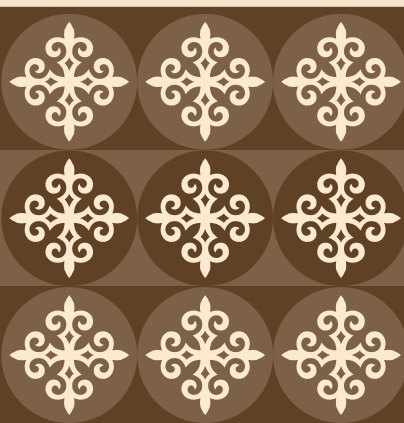
Республикалық ғылыми-тәжірибелік
конференцияның материалдары

Нұр-Сұлтан, 19 ақпан 2021 ж.

«САЛЫҚ ЗИМАНОВ: УЧЕНЫЙ, ГРАЖДАНИН,
ОБЩЕСТВЕННЫЙ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ДЕЯТЕЛЬ»

Материалы республиканской
научно-практической конференции

Нур-Султан, 19 февраля 2021 г.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

**«САЛЫҚ ЗИМАНОВ: ҒАЛЫМ, АЗАМАТ, МЕМЛЕКЕТ
ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ»**

Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары
Нұр-Сұлтан, 19 ақпан 2021 ж.

**«САЛЫҚ ЗИМАНОВ: УЧЕНЫЙ, ГРАЖДАНИН, ОБЩЕСТВЕННЫЙ
И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ»**

Материалы республиканской научно-практической конференции
Нур-Султан, 19 февраля 2021 г.

**РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

Төраға (Председатель):

Сыдықов Е.Б., ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор
мүшелері (члены):

Оңғарбаев Е.Ә., заң ғылымдарының докторы, профессор
Мерзадинова Г.Т., техника ғылымдарының докторы, профессор
Қозыбаев И.М., тарих ғылымдарының докторы, профессор
Сматлаев Б.М., заң ғылымдарының докторы, профессор
Нұрмағамбетов А.М., заң ғылымдарының докторы, профессор
Тлепина Ш.В., заң ғылымдарының докторы, профессор
Сембекова Б.Р., заң ғылымдарының кандидаты, доцент
Сақтағанова И.С., заң ғылымдарының кандидаты, доцент

Бас редактор (Главный редактор):

Абдрасулов Е.Б., заң ғылымдарының докторы, профессор

Жауапты редакторлар (ответственные редакторы):

Дауталиев Қ.Н., заң ғылымдарының кандидаты

Женисов С.К., заң ғылымдарының магистрі

Салық Зиманов: ғалым, азамат, мемлекет және қоғам қайраткері: республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары / Абдрасулов Е.Б., Дауталиев Қ.Н., Женисов С.К. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2021. – 242 б.

Салық Зиманов: ученый, гражданин, общественный и государственный деятель: материалы республиканской научно-практической конференции. / Абдрасулов Е.Б., Дауталиев Қ.Н., Женисов С.К. – Нур-Султан: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2021. – 242 с.

ISBN 978-601-337-529-8

Жинақта 19 ақпан 2021 жылы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткен «Салық Зиманов: ғалым, азамат, мемлекет және қоғам қайраткері» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары жарияланып отыр.

Басылым ғылым және тәжірибе қызметкерлеріне, оқытушыларға, PhD докторанттар мен студенттерге, сондай-ақ ҚР ҰҒА академигі С.З. Зимановтың мұрасына қызығушылық танытқан жалпы жұртқа арналады.

В сборнике представлены доклады и выступления участников Республиканской научно-практической конференции «Салық Зиманов: ученый, гражданин, общественный и государственный деятель», состоявшейся в Евразийском национальном университете имени Л.Н.Гумилева 19 февраля 2021 года.

Издание адресовано научным и практическим работникам, преподавателям, PhD докторантам и студентам, а так же для всех, кто интересуется наследием академика НАН РК С.З.Зиманова.

ӘОЖ 340
КБЖ 65

ISBN 978-601-337-529-8

© Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2021
© ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2021

**Мазмұны
Содержание**

<i>Предисловие к материалам республиканской научно-практической конференции.....</i>	6
--	---

**1-бөлім. Конференция қатысушыларына арналған құттықтаулар
Часть 1. Приветствия участникам конференции**

<i>Тоқаев Қ.К.</i>	Қазақстан Республикасы Президентінің құттықтау сөзі.....	11
<i>Тогжанов Е.Л.</i>	Қазақстан Республикасы Премьер-Министрі орынбасарының құттықтау сөзі.....	12
<i>Мәми Қ.Ә.</i>	Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесі Төрағасының құттықтау сөзі.....	15
<i>Асанов Ж.Қ.</i>	Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының құттықтау сөзі.....	16
<i>Дәуленов М.М.</i>	Қазақстан Республикасы Білім және ғылым вице-министрінің құттықтау сөзі.....	18
<i>Бекетаев М.Б.</i>	Қазақстан Республикасы Әділет министрінің құттықтау сөзі.....	20
<i>Құл-Мұхаммед М.А.</i>	Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты депутатының құттықтау сөзі	22
<i>Жұрынов М.Ж.</i>	Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы Президентінің құттықтау сөзі	24
<i>Абдолла С.Ж.</i>	Қазақстан Республикасы Судьялар одағы Төрағасының құттықтау сөзі.....	26

**2-бөлім. Ғылыми баяндамалар
Часть 2. Научные доклады**

<i>Сыдықов Е.Б.</i>	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті КЕАҚ Басқарма төрағасы-ректорының кіріспе сөзі.....	30
<i>Сұлтанов Қ.С.</i>	Академик Салық Зимановтың заңшығарушылық қызметке қосқан үлесі.....	32
<i>Абдильдин Ж.М.</i>	Салық Зиманов – выдающаяся целостная личность.....	33
<i>Сабикинов С.Н.</i>	Академик С.З. Зиманов - выдающийся учёный-юрист современности, основатель юридической науки и юридического образования Казахстана.....	36
<i>Алимбеков М.Т.</i>	Ұлағатты ұстаз туралы сөз.....	38
<i>Дулатбеков Н.О.</i>	Салық Зиманов мұрасының өміршеңдігі туралы.....	42
<i>Шапақ У.</i>	Салық Зимановтың конституциялық құндылықтар туралы көзқарастары.....	44
<i>Сәрпеков Р.Қ.</i>	Өнегелі өмір.....	46

<i>Ударцев С.Ф.</i>	Академик С.З. Зиманов: основные направления научных исследований (из истории юридической науки).....	50
<i>Нурғалиева Е.Н.</i>	Положение наемных работников на предприятиях с иностранными инвестициями.....	56
<i>Тлепина Ш.В.</i>	Труды академика Зиманова С.З. как мировоззренческая и методологическая основа историко-правовых исследований.....	61
<i>Абдрасулов Е.Б.</i>	Вопросы национальной государственности и государственного суверенитета в политико-правовых воззрениях академика С.З. Зиманова.....	74
<i>Нурмагамбетов А.М.</i>	Академик С.З.Зиманов о проблемах государственности в истории Казахстана.....	80
<i>Ахпанов А.Н.</i>	Компаративно-правовое исследование свидетельского иммунитета.....	84
<i>Ибрагимов Ж.И.</i>	Академик С.Зимановтың билер соты туралы идеялары.....	88
<i>Шангирбаева Б.Ю.</i>	Свобода выражения мнения в кочевой цивилизации казахов. Некоторые взгляды академика С.З. Зиманова.....	95
<i>Балтабаев К.Ж.</i>	Имущественные наказания в уголовном праве.....	98
<i>Дауталиев Қ.Н.</i>	Абайтану және құқықтаным: академик Салық Зиманов зерттеулерінің ізімен.....	103
<i>Сақ Қ.Ө., Ертасова Г.Қ.</i>	Зиманов – көсемсөз зергері.....	110
<i>Арыстамбаева С.А.</i>	Салық Зиманов – юрист и философ.....	114
<i>Канатов А.К.</i>	Место Декларации о государственном суверенитете в системе законодательства Республики Казахстан: правовой анализ.....	115
<i>Габдулина Б.А.</i>	Академик Салық Зиманов – ғасырлар тоғысындағы тарихи тұлға.....	118
<i>Баймолдина С.М.</i>	Академик НАН РК Салық Зиманович Зиманов – величайший ученый современности.....	127
<i>Балғынтаев А.О.</i>	Салық Зимановтың құқық қорғау және сот органдарын жетілдіру жөніндегі кейбір көзқарастары.....	130
<i>Мергембаева Н.Б.</i>	Институт биев в уголовном судопроизводстве на современном этапе.....	133
<i>Бексултанова Р.Т.</i>	Суд биев как демократический институт отправления правосудия в современном Казахстане.....	137
<i>Даурембеков Е.Қ.</i>	Қазақстандағы медиация институтының қазіргі жағдайы мен даму келешегі.....	139
<i>Абдилов К.С.</i>	Споры и конфликты в древнем обществе, происхождение судов.....	142
<i>Нурмагамбетова С.Б.</i>	От «бонапартизма» к «авторитаризму», или особенности становления французского конституционализма.....	146
<i>Сейдеш Б.Б., Мурзағалиев Е.Ч.</i>	Қазақстан Республикасының егемендігі мен мемлекеттік тәуелсіздігін қамтамасыз етудегі академик С.Зимановтың халықаралық құқыққа қосқан жекелеген үлесі.....	151
<i>Джигитова Р.Н., Симанова Г.Т.</i>	Салық Зиманов – ұлтымыздың мақтанышы, заң ғылымдарының тірегі.....	154

<i>Салауатов М.С., Маханова А.С.</i>	Салық Зиманұлы Зиманов – ғұлама заңгер, ұстаз, қайраткер.....	157
<i>Тоқабаетаева Б.М.</i>	Халқының абыз ақсақалы.....	159
<i>Кемербай Р.А.</i>	Әділдік және философия.....	164
<i>Оңланбетова Ғ.</i>	Заң ғылымының корифейіне – 100 жыл.....	166
<i>Губайдуллин М.Г.</i>	Заңгер заңгер Салық Зиманов шығармаларының ерекшеліктері.....	167
<i>Мырзатаев Н.Д.</i>	Жоғары заң білімін беруді жетілдіру барысында С. Зимановтың алатын орны.....	171
<i>Қарабаев Ф.Ж.</i>	С. Зимановтың құқық саласындағы ұйымдастырушылық қызметінің кейбір көріністері.....	175
<i>Каржаубаев С.С.</i>	К проблемным вопросам юридического образования.....	178
<i>Өмірзақов П.Қ.</i>	Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны орғауды экономикалық реттеуді жетілдіруде шетелдердің тәжірибесін қолдану.....	183
<i>Омарова Б.А.</i>	Административные процедуры в сфере недропользования в свете принятия нового административного процедурно- процессуального кодекса Республики Казахстан.....	186
<i>Капсаямова С.С., Капсаямов К.Ж.</i>	Анализ правового состояния организации государственного аудита и финансового контроля Республики Казахстан.....	191
<i>Бердібаев Н.М.</i>	Халық үніне құлақ асатын университеттен халық үніне құлақ асатын мемлекетке.....	195
<i>Жадауова Ж.А.</i>	К вопросу о совершенствовании законодательства Республики Казахстан в сфере официальной помощи развитию.....	202
<i>Жунусбекова А.Ж.</i>	Су ресурстары саласындағы халықаралық ұйымдардың қызметі.....	208
<i>Майшекина Э.С., Амерханова И.К.</i>	Қазақстан Республикасында ішкі көші-қон үрдісін құқықтық реттеудің жетілдіру жолдары.....	212
<i>Найманбай А.Р., Жусипова Б.А.</i>	Академик С.Зиманов еңбектеріндегі адами құндылықтар мен руханият мәселесі.....	218

3-бөлім. Конференция фотолары
Часть 3. Фотографии конференции

Академик Зиманов С.З. атындағы аудиторияның тұсаукесері Открытие кабинета имени академика С.З.Зиманова.....	222
Конференцияның жалпы отырысы Пленарное заседание конференции.....	225
Ұйымдастыру сәтінен Организационные моменты.....	233

4-бөлім. Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның ұсынымдары
Часть 4. Рекомендации республиканской научно-практической конференции

Қазақ тілінде	238
Орыс тілінде.....	240

Часть первая статьи 372 УПК РК может быть дополнена случаем, предусматривающим оглашение и использование в суде ранее данных в досудебном производстве показаний свидетеля, обладающего относительным свидетельским иммунитетом.

Данное право суда на оглашение ранее данных показаний применимо и к свидетелю, обладающему относительным свидетельским иммунитетом, по аналогии закона с оценкой и использованием в судебном следствии показаний подозреваемого, несмотря на презумпцию невиновности, но в силу правила Миранды, закрепленного:

- в части шестой статьи 64 (*если подозреваемый не воспользовался своим правом отказаться от дачи показаний до начала первого допроса, он должен быть предупрежден о том, что его показания могут быть использованы в качестве доказательств в уголовном процессе, в том числе и при его последующем отказе от этих показаний*);

- в части первой 131 УПК РК (*при задержании лица по подозрению в совершении уголовного правонарушения должностное лицо органа уголовного преследования устно объявляет лицу по подозрению в совершении какого уголовного правонарушения оно задержано, разъясняет ему право на приглашение защитника, право хранить молчание и то, что сказанное им может быть использовано против него в суде*).

Таковы выводы и размышления, навеянные экскурсом в историю права казахов.

Список использованных источников

1. Фукс С.Л. Очерки истории государства и права казахов в XVIII и первой половине XIX в. / Под общ. ред. Ударцева С.Ф. Вступит. статья — Глепина Ш. В. — Астана / СПб., 2008. — 816 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32141956
2. Устав уголовного судопроизводства Российской империи от 20 ноября 1864 года (действовал на территории Казахстана до 1922 года) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>
3. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе // Собр. соч.: в 8-ми т. — Том 4. — М., 1968. — С. 52.
4. Советы Казахстана от 4 ноября 1993 года.
5. УПК Казахской ССР от 22 июля 1959 года действовал до 1 января 1998 года.
6. Сейтжанов О.Т. Свидетельский иммунитет в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан: Дисс. ... к.ю.н. — Караганда, 2004. — С. 47-50.
7. Дикарёв И.С. Свидетельский иммунитет в уголовном процессе // Журнал российского права. — 2012. — № 3. — С. 76-81.

АКАДЕМИК С.ЗИМАНОВТЫҢ БИЛЕР СОТЫ ТУРАЛЫ ИДЕЯЛАРЫ

ИБРАГИМОВ Жамаладен Ибрагимович

заң ғылымдарының докторы, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан

С.Зимановтың қазақ заң ғылымын негіздеуде, қазақ елінің тәуелсіздігін, егемендігін қалыптастыруда еңбегі зор.

Әсіресе Қазақ елінің бұрынғы билер жүйесіне, ата-бабаларының дәстүріне құрметпен қарап, насихаттап, зерделеуде үлкен ғылыми бағыт қалыптастырды. Бұл еліміздің болашақ құқықтық дамуына үлес қосатын мұрасы, баға жетпес байлығы.

Негізгі қайнар көздері Ұлы даланың әдет-ғұрып жүйесі, мәдени дәстүрлері болып табылатын Қазақ құқығы қаншама ғасырлар бойы әр түрлі мемлекеттер тарапанынан қысым көріп, олардың идеологиясын сезінседе өзінің өміршеңдігін көрсетті. Қазақ қоғамы осындай күштердің әсерінен елеулі түрде өзгеріске ұшырап отырған, бірақ оның құқықтық мәдениеті мен тіл мәдениетін ешкім, ешбір күш өзгерте аламды. Олар өзін-өзі сақтап қана қоймай, іштей күшке ие болып, нығайды да.

Қазақ құқығының өміршендігін оның негізі, құрылымының өзегі табиғи еркіндік, әділдік, өнегелік идеялар мен үндестікте болуымен түсіндіруге болады.

Қазақ құқығының мәнін тек қана Қазақияның этно-мәдени шекарасындағы өзіндік нормативтік рөлімен түсіндіруге, шектеуге болады. Қазақ құқығы бір мезгілде бірнеше қызмет атқарды: реттеушілік, басқарушылық, біріктірушілік, қорғаушылық және адамгершілік. Ол кең мағында алғанда заң да, билік те, қоғамдық болмыс пен өнегеліліктің қайнар көзі де, рухани құндылықта болды.

Сондықтан академик С. Зимановтың еңбектерінде айқын зерделеніп, тұжырымдамалық негізге ие болған қазақ құқығына қатысты танымдық-тағылымдық дүниелер мен қазақ билер сотына қатысты идеялар іргелі еңбек ретінде көптеген мәселелерді зерттеуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат туралы тұжырымдамасында азаматтық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтарын толық жүзеге асыру мақсатында мынадай мәселе көтеріледі: «жеке-құқықтық жанжалдар тараптары арасындағы бітімге қол жеткізудің сот тәртібімен, сондай-ақ соттан тыс тәртіптегі жолдары мен тәсілдерін, оның ішінде істі сот талқылауына дайындаған кезде келіспеушілік рәсімдері шараларын пайдалану мүмкіндігін талқылаудың міндеттілігін бекітуге, сондай-ақ азаматтық құқықтарды қорғаудың соттан тыс нысандарын дамытуға бағытталуы мүмкін» [1,10].

Қазақстандағы медиация институтының бірнеше тарихи-құқықтық кезеңдерден өтіп, қалыптасқандығын айтуымызға болады. Қазақ қоғамында дауласушы екі тарап өз еріктерімен бидің алдына келіп, олардың әділ шығарған кесіміне риза болып тарасқан. Бұл мақалада біз бітістіруге кепілдік берген билер сотының бітім және кесімдері қатысты мәселелерді зерделеуді жөн көрдік.

Қазақ дәстүрлі құқықтық жүйесінде бітімдердің қоғамдық-саяси қатынастарды реттеудегі қызметі өте зор болды. Қоғам талаптарына сәйкес келетін, ондағы туындаған мәселелердің түйінін тиімді шешу үшін халықтың құқықтық санасында орныққан, құқықтық мәдениетіне етене жақын халық дәстүрлерінің де маңызы зор. Орыс әкімшілігі қаншалықты өздерінің заңдарының талаптарын енгізіп, оларды жетілдіріп отырғанымен қазақ қоғамындағы саяси маңызы бар бітім және кесімдер халық дәстүрлеріне сай, ел ішіндегі беделді тұлғалардың данышпандығының нәтижесінде жүзеге асырылып отырды.

Қазақ даласындағы барлық азаматтардың өз дәстүрлеріне сеніп, оларды күнделікте тәжірибеде қолданатындығы туралы мұрағат деректерінде былай көрсетіледі: «Насколько известно, всякий киргиз без различия званий, твердо верить в свои обычай, почему суд по народным обычаем, для киргиз есть самый подходящий, тем более, что большинство киргизских дел по своей своеобразности не всегда, применимы к правилам суда по общим законом, что вероятно имелось виду, при составлении ныне действующего временного положения и потому, никаких изъятия прав некоторых киргиз отказываются от своего народного суда не постановлено. Суд биев не есть безусловно обязательный, тяжущиеся на основании 142 и 164 параграфов положения могут по взаимному соглашению обращаться суду посредников, которых избирают по своему усмотрению и к суду русскому» [2, 124]

Дәстүрлі құқықтық жүйедегі бітім, кесімдердің қандай деңгейде болмасын қазақ қоғамының ортақ мүддесіне сәйкестігі, қандай мәртебеде болмасын қазақ азаматтарының халық дәстүріне сәйкес шығарылатын бітімдерден бас тартпайтындығынан көрінеді. Ресей әкімшілігінің қызметкерлері жоғарғы билік органдарына бұл мән-жайды былай деп баяндап отырды: «Семипалатинской области не возникших вопросов об изъятиях киргизов имеющих чины и медали, занимающих служебные должности и принявших православие, но оставшиеся в прежнем сословии, следователи но все подобные лица безприкословно подчинялись своему народному суду» [3, 124]

Биліктің қандай деңгейінде болсын басты мұрат-бітім. Ресей деректерінде «қарындас» деген ұғым жиі қолданылады, яғни өз ара ағайын болып біту. Қазақ пен қалмақ тығырыққа тіреліп, тағдырлары таразыға түскен сын сағатта Қазыбек бидің екі елді бітімге келтіргені

деректерде былай баяндалады: «Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Еліміздің құт-береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп, найзаға үкі таққан елміз, ешбір дұшпан ала жібімізді аттап, басынбаған елміз, басымыздан сөз асырмаған елміз. Атадан ұл туса, құл боламын деп тумайды, анадан қыз туса, күн боламын деп тумайды, ұл мен қызды қаматып отыра алмайтын елміз. Сен қалмақ болсаң, біз қазақ, қарпысқалы келгенбіз, сен темір болсаң, біз-көмір, еріткелі келгенбіз, қазақ-қалмақ баласы табысқалы келгенбіз, танымайтын жат елге танысқалы келгенбіз, танысуға келмесең шабысқалы келгенбіз, сен қаблан болсаң, мен-арыстан алысқалы келгенбіз, жаңа үйреткен жас тұлпар жарысқалы келгенбіз, берсең жөндеп бітіміңді айт, бермесең жөніңді айт, не тұрысатын жеріңді айт» [4,400].

Қазақта Сырым батыр айтты дейтін бір сөз бар. Ертеде Сырым батыр Үргеніш ханына сәлем бере барған екен. Сырымның батырлығын, шешендігін жақсы білетін хан өзінің қарамағындағы елдің ең бір айтуы биін шақырып Сырыммен айтыстырады. Сонда Үргеніштің шешені Сырым батырға мынадай сұрақ қояды: Дау мұраты не деп сауал қойғанда, Сырым батыр сәл ойланып: Дау мұраты – біту, деген екен. Сырым батырдың сөзінің мәніне, тапқырлығына ырза болған Үргеніш (Хиуа) ханы жақсылап сыйлап, қонақ етіп қайтарған екен дейді.

Қазақ халқында бітімге қатысты бірнеше құқықтық ұғымдар қолданылады. Олардың ішінде жиі кездесетіні: төрелік айту (төресін беру), кесім айту (кесім), бітім айту, немесе істі бітіру, үкім шығару. Бұлардың көпшілігі айшықты, әдемі мақал түрінде айтылады, немесе билік айтушы шешен өзіне дейін осындай іске байланысты қалыптасқан шешімді (мақал түрінде) қайталайды. Құрбанғали Халид қазақтың бұл дәстүрі туралы «әр тіршілік істеріне шежіре қағидаларын пайдаланып, мақал-мәтелдерін қолданғанда да бабаларына ұқсауға тырысар еді. Бұл ел мақалдарды өздерінше тірек, медет етеді. Шынында сол сүйенген тірегі негізсіз, мағынасыз емес. Қайта түп-төркіні бір кітапқа байланысты, шығу тегі бір заңдылыққа бағынған ел сияқты, көне кезде бұлар бір әділ патшаның иелігінде ме, жоқ бір кәміл данышпанның тәлімін алды ма деген ойға келесің» [5,304]. - деп жазады.

Төрелік айту (төресін беру) - бұл хан, не сұлтан алдында біткен дауларда айтылатын ұғым. Кейде халық даудың қандай түріне болсын қолдана береді, бірақ түпкі негізі Шыңғыс тұқымынан тарайтын төрелердің алдына барып шешімін тапқан мәселеге қатысты. «Төре» сөзі ерте уақыттан бері билікке тікелей қатысты қолданылады және билікке қатысты әлеуметтік топқа айтылады, бұлар ел басында, билік басында қызмет естейтін жандар. «Төре» кәзіргі түсінік тұрғысынан жоғарғы мансаптағы шенеунік /чиновник/. XIX ғасырдың ортасына дейін бұл ұғым тек Шыңғыс тұқымдарына қатысты қолданылып келіп, XIX ғасырдың ортасынан бастап орыстың да, қазақтың да оқыған қызметкер адамдарына қатысты қолданылды (ояз, олардың тілмаштері, салық жинаушы, санақ алушы т.б.) «Төремен» қатар «ұлық» деген де сөз бар, ол жоғары мәртебелі деген деңгейде қолданылады, мәселен XIX ғасырда губернатор «ұлық» аталады.

Бітім айту (бітімін беру) - кез келген даулы мәселеден кейін айтылатын шешім. Бұл сөздің түбірі «біту» істі аяқтау мағынасында айтылады. Кейде «даудың бітімі», кейде «істің бітімі» деп айтыла береді. Егер даугер жақтың айғағы жоқ болып, бопса дәлелмен дауға түсіп шешім алатын болса онда «бітім алды» деп те айтылады.

Қазақ қоғамындағы сот үрдісіндегі бітім институты туралы заңгер-ғалым З.Кенжалиев былай деп жазды: «Қазақ қоғамындағы сот процесінің басты мақсаты-бітім еді. Яғни, дауласушы не араздасушы жақтарды алдында келістіріп, бітімдестіру. «Дау мұраты-бітім» дейді қазақ. Бұл көшпелі қазақ қоғамындағы сот процесінің негізінде жатқан басты принциптің бірі және оның айшықты да әсем көмкерілген нұсқасы. Бірақ бұл сөзді жалаң түсінуге болмайды. Мәселе тек дауласушы екі жақтың бітімге келуіне ғана саймайды, бұл принциптің мәні тұңғыықта. Адам ең әуелі өз ары алдында таза әрі пәк болуы керек. Онсыз мәнді де тыныш өмір сүру екіталай нәрсе, тіптен, мүмкін емес. Сондықтан ол өзімен-өзі (өз ар-ожданымен, намысымен, жан-дүниесімен) әрдайым жарасымда болуы керек. Адамның сот шешімімен келісуі, сөйтіп дауласушы жақпен бітімге келуі осы іске байланысты өзімен

үйлесімге келуінің сыртқы көрінісі болуы керек. Яғни, сот шешімі немесе үкімі, ең алдымен, сенің өз шешімің, өз үкімің болуы абзал. Сонда ғана сот өз міндетін атқарды, мұратына жетті деп есептелуі тиіс» [6,286-287] .

Мысалы төртуыл Едіге би мен кәрсон-керней Жарылғап батыр арасында Күлік Шобалай баласы Жаңабатырдың жоғалған бес көк ала атаны турасында дау болыпты. Нақты дәлел жоқ, ұзыннан ұзақ таусылмайтын сөз көп, берерлік бөз жоқ, екі жақ та қамал болып жатып қалыпты. Осы қалыптарында отырғанда көлденнен төрт жолаушы осы жиынға кездесіп, ат үстінде қақиып тұрып, әңгімеге қанық болған, соң біреуі айтты дейді:

Едіге, сенде бір мін бар,

Көпке тізгін бермейсің.

Жарылғап, сенде бір мін бар,

Көлденең неге бермейсің, -

- деп әрі жүріп кетті дейді. Осыдан кейін Едіге көпке тізгін беріп, Жарылғап көлденен беріпті. Содан сөзден сөз шығып кәрсонда бір арам сідік кәрі түйе шығып (арам сідік, арам сирақ – сырттан келген, ұрлықтан, өз малы емес) осы сөзді иелік қылып Едіге жағы бітім алған екен дейді. Бірақ бұл «бітім алу», яғни анық айғақсыз бітім даулау Едігеге жақпаған екен – мыс деп ел әңгіме қылады.

Кесім айту (кестіру) - бұл сөздің түбі «кесу» дауды бітіру мағынасында. Бұл енді дау жалғаспайтындай қылып, біржолата шешіп-пішіп дауды бітіру үлгісі. Қазақ билігінің соңында ала жіп кесіледі, ол дау осымен бітті, енді қайта бұл мәселеге айналып соқпаймыз деген емеурін.

Кесім сөзді билер айтады, бірақ кесім белгілі бір ұсынысты, төрелікті, жаңалықты бекіту үшін де айтылуы мүмкін. Бұрынғы уақытта хандар мен сұлтандар өз тарапынан төрелік бере отырып, өз сөзінің салмағын бекіту үшін билерге кесім кестіреді. Билік дәстүрінде құқықтық тәртіптің қайнар көздері қатарына белгілі бір шешім үлгілері жатады. Бұл үлгілердің қатарына билердің қолданысындағы әдет-ғұрып ережелерінің көпшілігін, билікке қатысты мақал-мәтелдерді тағы басқаларды жатқызуға болады, сонымен қатар төрелердің, атақты билердің айтқан сөзін, шешімін сол қалпында, сол жерде құқықтық ереже есебінде бекітетін дәстүрлі де (прецедент) кесті деп айта береді.

Қазақ тарихында XVII-XVIII ғасырларда өте беделді, ықпалды, әруақты болған хандар Өз Тәуке мен Абылай өмірбаянынан олардың өздері айтқан шешімді, ұсыныстарын билердің кеңесіне кестіретінін көреміз. Бұдан әрі бүкіл ел билігін, төрелігін жасаушы би қызметіндегілер осы шешімді заң ережесі есебінде пайдаланды.

Үкім шығару (үкім айту) - билік істерінде көбінесе ауыр қылмысқа байланысты айтылады. Үкімді хан да, сұлтан да, билер кеңесі де айта береді, тіпті жеке билердің өзі де (ердің құнын екі ауыз сөзбен шешетін билер) ел ішінде өте ықпалды болса үкім айта алады. Ол тек бітім мәселесін ғана шешпейді, үкім тікелей жаза тағайындауға байланысты айтылады.

Үкімге жататын істердің ішінде ең ауыр қылмыс саналатын – адам өлтіру, ел тонау, әйел зорлау тағы басқа жазаның ең ауыр түрін талап етеді. Талапкер мен жауапкер жақ өз ара келісіп құнды малға, дүниеге тағы басқалар салған күннің өзінде де жаза қолданылады. Мысалы, адам өлтірген жақ құн төлеуге келіскеннің күннің өзінде де өлген адамның туыстары қылмыс жасаушының ауылына ат қойып, қолдарындағы қаруларымен үйлерді бір-бір салып етеді.

Үкім айтылатын істердің ішінде өте күрделісі де, өте жеңілі де болады. Соңғысы айғағы бар, кінәлінің мойнына нақты қойылып отырған қылмыс (ауыр). Ал енді күрделісі бұрын соңды билердің алдына келмеген ала бөтен, үлгісіз, тәжірибеге түспеген істер. Мысалы, ертеде бір елдің ішінде өз ара төбелес болып қалып, бір қатын бала тастады дейді. Содан өз ортасындағы үйсін Тоғас биге барып айтса, ол «ағайын, бірің оң көзім, бірің сол көзім, мен қанша түзу айтқанмен, жығылған жағын екінші болады. Көз таңбалы арғында Манас деген би бар, соған жүгініңдер» - депті. Манасқа барса ол «Қаз дауысты Қазыбектің

баласы Бекболат биге барындар» деп, Бекболат «жалғыз ауыз сөзіне ел риза болған Едігеге барындар» деп даугерлер қатты қиналыпты.

Сонда Едіге даугерлерден сұрады дейді. –Ол қатыннан түскен түсік қайда? – деп. Құрым киізге орап қанжығаларына байлап жүр екен, көрсетті. Көрсесе екі бөлек сүйек екен, мүше жоқ, сүрет бола алмаған екен. Едіге би сөйлепті:

-Мұнда бас дейтін бас жоқ, көретұғын көз жоқ, ұстайтын қол, жүретін аяқ жоқ, адам санына қосылған жоқ екен. Бұған күн бұйырмайды. Бұрынғыдан ата-бабадан қалған сөз бар еді: «Даушы құр қалмайды, жаншы қор қалмайды» деген. Бұл төбелеске екі тоғыз айып салу керек. Қатынды ұрған жағың «түйе бастатқан тоғыз айып» төлеуің керек, қатынға болысып көмектескен жағың «ат бастатқан тоғыз айып» төлеуің керек. Түйе бастатқан тоғызды Тоғас бидің босағасына байлаңдар, ат бастатқан тоғызды Манас бидің босағасына байлаңдар, Бекболат пен екеуімізге бітіріп қайтарған абыройдың өзі олжа болуға толық» - депті. [7,506].

Бұл жерде Едігенің айтқаны үкімнің нағыз өзі. Кей жағдайларда қоғамдық пікір аясында қазақ заңдары қылмыстың салдарымен ғана күреседі деген көзқарас кездеседі, жоғарғы мысал, екі жақты бірдей жазалау арқылы болашақта қылмысты болғызбаудың бірден – бір кепілі. Мұндай қағидат қазіргі таңдағы өз сабақтастығымен жалғасқан құқықтық мемлекет басымдықтарының бірі екендігін көреміз.

Құқық қолдану іс-тәжірибесін жетілдіру және құқық тәртібін нығайту мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа Жолдауында: «Ашық демократиялық қоғамның іргесін дәйекті нығайта отырып, біз демократия мен құқық тәртібі-егіз ұғымдар екенін, бірін-бірінсіз өмір сүре алмайтынын естен шығармауымыз керек. Сондықтан да азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғайтын пәрменді жүйе керек.»[8,66] -деген саяси-құқықтық көқарасын білдіреді.

Сонымен қатар Елбасы тарапынан қылмыстың алдын-алу туралы заң қабылдау керектігін айтылғанын білеміз.Мұның барлығы құқықтық жүйені әрі қарай дамыту,құқықтық тәртіпті сақтау мәселелерінің қай кезеңде болмасын өзекті екендігін,өзара тарихи-құқықтық жалғастығын айқын көрсетеді.Міне бұл бүгінгі таңдағы құқықтық шараларды жүзеге асырудың нәтижелігін көрсететін, қылмысты болдырмаудың алдын-алу шараларына қатысты құқықтық қатынастарды реттейтін «Құқық бұзушылықтың алдын алу» туралы Қазақстан Республикасының заңы 2010 жылдың 29 сәуірінде қабылданып та үлгерді. Осы орайда қылмысты болдырмау, оның алдын-алу мәселелерінің тарихи сабақтастығын көреміз.

Ал енді дәстүрлі құқықтық жүйедегі даулардың аяқталуына келетін болсақ,қазақ дауларының көпшілігі «ала жіпті» кесумен аяқталады. Егер талапкер мен жауапкер билердің шешіміне риза болса екі жақ «ала жіпті» шорт кесіп бітіседі. Бұл мәселе толық шешілді, енді қайтып дау көтерілмейді дегеннің белгісі. Дау барысында билердің шешімімен ала жіпті қарт әйелдердің бірі дайындайды, ол сонысына бола өз жолын алады. Бітім айтылып екі жақта өз ризашылығын білдірген уақытта жаңағы қарт әйел ала киініп (міндетті түрде) ала жіпті кеседі. Егер жаңағы әйел кеспей басқа адам кессе, онда дау әлі де жалғасып кетуі мүмкін деп есептелді.

Ағайын арасындағы, ел ішіндегі даулардың көпшілігі осы «ала жіпті» кесумен аяқталғандықтан қазақтың ішінде «біреудің ала жібін аттамады» деп те айтылады. Ол адам ақ, таза, ұрлыққа, тағы басқа қылмысқа қатысы жоқ деген сөз. Қазақ халқы ала жіпті аса құрметтейді, оның басты бір себебі түпкі ұлттық бірлік идеясы алаға /Алаша/ байланысты болуымен тікелей қатысты. «Ала» ұлттық, рулық, ағайындық бірліктің нышаны.

Ірі ру, тайпалар арасындағы дау-жанжал бітімін тапса құрбандыққа мал шалады. Құрбандыққа шалынатын малдың қасқа болуы басты шарттардың бірі. Сол себепті не ақ қасқа, не көк қасқа деп айтылады. Құрбандық малдың «ақ (ақшыл)» түсті болуы да басты шарттардың бірі болып табылады (ақсарыбас). Сойылған малдың бауыздау қанына екі жақ қолдарын малып, дұға оқыса бітім аяқталды деп есептеледі. Қолдарын құрбандық малдың қанына батыру, одан кейін қан болған қолдарын көкке көтеру ертеде – егер бұдан кейін уағда, ант бұзылса «көк соқсын» деген Тәңірге арналған дұғамен біткен. Кейінгі уақытта мұсылмандық тәртіп бойынша Құран оқылып, ел тарқасады.

Қазақ ішіндегі бітім-кесіммен бірге жүретін бір түсінік «салауат» деп аталады. Оның мағынасы ел арасындағы ағайындық шарттармен тікелей байланысты, егер дау «қарындасқа» бітсе, аяғы салауатқа жалғасады. Екі жақ та бұл жағдайда «өткенге салауат» айтып енді бұдан бұлай бұл істі кумайтын болады. «Қарындас» болып біту көбінесе дауласушы жақтардың бір-бірінен қыз алып, құда болып жарасуымен тікелей байланысты. Қазақ құн даулаған уақытта, ірі барымтаның кезінде, жер дауы, жесір дауының кезінде даудың соңын осылай «қарындас» болып аяқтағанды дұрыс көреді. Жеме-жемге келгенде ел басшылары «жан беру», «ант беруден» қашып «қарындасты» оңай жол, елдің басын қосып, ынтымағын күшейтетін бітім деп біледі.

Бітімге оңайшылыққа келмейтін дауларды қазақ «қасаң дау» деп атайды. Бұған байланысты Қаз дауысты Қазыбек би жас кезінде Әнет бабадан сұраған екен деп қазақ мынадай әңгіме айтады:

«Әнет баба заманында көп оқыған, Бұқарада он екі фәни ғылымын бітіріп келген адам екен. Қазыбектің жас кезі Әнет бабадан қазақтың ескі жолын, әрі шарифаттың тәртібін үйренейін деп әдейілеп келіп бір жаз қоныстас болыпты. Күзде еліне кетерде Бабамен қоштасып тұрып мына сөзді сұрапты:

- Баба! Дүниені не бұзады? Күнә неден шығады?

Сонда баба ойланып отырып айтыпты:

-Шырағым, «әкім» деген сөзде арапша үш әріп бар, соны екі рет айтсаң алты әріп (акм,акм). Сол алты әріп: әйел (айал) мен алтын, кек пен кежір, мақтан мен мансап. Адам осы алтауына қызығып дүниені де бұзады, ардан да, адамшылықтан да айрылады, күнәға да ұшырайды – депті.

-Айғақсыз, қасаң дауға неге бұрынғылар бір түйін шешім айтпаған?- деп Қазыбек Бабадан сұрағанда, Әнет баба: «Қазақ жолы – қанағат, ол да жолдан адаспас, қасаң дау емі – шарифат, бұған ешкім таласпас» деген екен». [9,616]

Дәстүрлі құқықтық жүйенің рухани басымдықтарының бірі ретінде, Қазақстан Республикасының мемлекет қызметкерлерінің қызметтік этикасының негізгі тұғырына айналған бұл құндылықтар мемлекеттік басқару ісінде, құқықтық дамуда әлі де аса ерекше қызмет атқарады деп ойлаймыз.

Бұл өте маңызды қағидат. Ең алдымен қазақ жолының (құқық) тәртібінің негізгі мақсаты айқын көрініп тұр, ол жоғарыда айтылған «қарындас», «салауат» ұғымдарымен тікелей байланысты «қанағат». Қазақтың дауындағы басты мәселе тіпті біреуден бірдеме өндіріп алу да емес, әділдік, ел ішінде өзінің адамшылығын, абыройын, азаматтығын сақтап қалу. Бұл жердегі басты мәселе намыс жолы. Ал қазақ дәстүріне болмаған уақытта шарифатқа жүгіну «Жеті жарғының» енгізген басты жаңалықтарының бірі. Қашанда туыстыққа, өз ара келісімге бастайтын қазақ жолына көнбеген уақытта әр ережесі нақты, белгілі бір материалдық, не жаза көлеміне сүйенген шарифат бітім құралы.

Көшпелілердің өз арасындағы дауларда бітім хандарының, сұлтандарының, атақты би – батырларының қатысуымен жасалады. Егер екі жақта бітімге келсе (жаугершілікті тоқтатуға, жесір (тұтқын) айырбастауға), онда құрбандыққа мал сояды. Мұндай жағдайда ірі мал, көбінесе жылқы сойылады, олардың ішінде ерекше айтылатыны «көк қасқа айғыр, қара бас қошқар» тағы басқалар. Екі жақ та қолдарын бауыздау қанға малып, көкке көтеріп бітімге келеді. Осындай бітімдер қазақ, қалмақ, қырғыз, башқұрт арасында XVIII ғасырда бірнеше рет болды. Мұндай бітімнен кейін екі жақтың да есебі, зияны болмауы керек. Бітім өткен іске кешірім жасап, жер дауы, құн дауы тағы басқаларды тоқтатады.

Көшпелілердің ішінде егер бітім тең дәрежеде болмай, екі жақтың біреуі үстем болса, онда оның шарттары басқаша болады. Мәселен, егер бір жағы үстем, бір жағы бағынышты болатын болса жоғарыдағы сипатталған жағдайлардан басқа «аманат» ауысады. Ел аралық аманатты ел тыныштығының кепілі деп есептейді. Бағынышты жақ өзінің ішінен таңдамалы адамдарының (ханы, сұлтаны, би - манаптары) жас отау тіккен балаларын ақ отауымен бірге үстем жаққа тапсырады. Келісімнің шартына қарай ақ отаулардың саны бірнеше болуы да мүмкін, біреу де болуы мүмкін. Мұндай салтты қазақ «ақ үйлі» деп атайды, өзге көрші түркі-

мұңғыл халықтары да «ақ үйлі» мағынасын қолданады. «Ақ үйліге», яғни кепілдікке баратын отбасы өзінің құлдары мен күндерін, еншілеп алған малын, дүниесін бірге алады. Қарсы жақ сол мал-жанға, дүниеге кепілдік береді, аманшылығына. «Ақ үйлі» екі ортада соғысты, жаугершілікті тоқтататын үлкен саяси амал, одақтас табудың бір жолы. Осыған байланысты қазақта «аманат сақтау» деген бар, бұл сөз қазақтың аманатқа өте жауапты қарағандығын көрсетеді.

Жаугершілік уақытта көрші елдердің арасында жиі кездесетін салт-бітімнің бірі-серттесіп біту. Бұл ұрыс-жанжалды уақытша тоқтатуға қажетті амалдың бірі. Серттескенде екі жақ жалаң қылышты орталарына алып, кеудесін тигізіп құшақтасады (ел басшылары), немесе садақ оғын төбелеріне қояды, немесе қанжардың жүзін жалайды, немесе мылтықтың аузын жалайды т.б. Бұл таза жаугершілік дәстүрлер туғызған әскери бітімдердің шарттары ғана. Екі жақ та мұндайда мал сойып, оның қанына қолдарын малады, бірақ қаруды сертке пайдалану көбірек. Дұға есебінде «осы жылы туған жас бала сақалы шығып жат болмай, ат жалын тартып мінбей жаугершілікке шықпаймыз» деп айтады. Бұл дұға ант есебінде жүреді.

Мұндай сертке, антқа қатысы бар адамдар сол елге қарсы жаугершілікке қайта шықпауға күш салады. Егер уағдада тұрмаса «ант соғады» деп ырымдайды.

Отырықшы халықтармен болатын бітім-кесімдер көбінесе қағаз арқылы, не мұсылман молдаларын араға салу арқылы жүрген (Ресей, Қытай, Парсы), олардың қағазға қойған қол-таңбасы, мөрі қазақ ұғымында қолдарын қанға малып, қаруды құшақтап, ала жіпті кесіп жасаған бітімнен күшті емес.

Бітім және кесім жасауда қазақ қоғамындағы би-шешендердің, ақсақалдардың атқарған ролі зор.

Қазақ даласындағы халық дәстүрлерін еске ұстаушы, оны сақтап, болашақ ұрпаққа жеткізушілер де осы билер, ақсақалдар. Қазақ қоғамындағы дәстүрлерге қатысты материалдарды жинақтаған кезде орыс шенеуніктері мәліметтердің дұрыстығын осы ел ішіндегі сыйлы азаматтарға тексертіп отырды. Ал материалдарды жинақтап болған соң, ақпараттарды олардың мөрімен, таңбаларымен бекітіп алуға ұмтылды: «Чтобы новые статьи, вошедшие в донесения к сборникам и исправленные старые имели силу юридических фактов, нужно перевести на татарский язык и утвердить их подписями, печатями и тамгами биев, аксакалов» [10, 103]

Дәстүрлі құқықтық жүйе ауқымында қазақ билерінің кез-келген істі қарауы жариялылық тұрғыда жүргізіліп, қандай дау болса да билердің шығарған шешімдері дауласушы тараптарды қанағаттандырып отырды. Өйткені қазақ қоғамындағы билер жасаған бітім, кесімдер тек әділеттілік принциптеріне негізделді. Қазақ билерінің нақтылы істі шешкендегі қағидасы, шешендік сөздері норма, сот үлгісі ретінде елдің арасына тарап, болашақтағы ұқсас істер, дау-жанжалдарды шешуде қолданылып отырды. Бидің бітім шығарудағы бір жақты ғана шешімі істің әділетсіз шешілгендігін көрсетіп, бидің қоғамдағы беделінің болмауына әкелді. Сонымен қатар билердің жақсы бітімге қол жеткізуі істің барлық тараптардың қатысуымен ашық түрде жүргізілуімен тығыз байланысты.

Билердің жүйелі түрде жасаған бітімдері рулар арасындағы шиеленісті дауларды шешуде, сепаратистік пиғылды тұлғаларды тежеуде үлкен рол атқарып отырды. Дәстүрлі құқық жүйесі бірнеше ғасырлар бойы қажетті нормативтік тәртіптерді қалыптастырып, оларды сақтау күш қолдану және жаза бекіту мен қорқыту емес, керісінше саналы түрде бітімдер шығарумен және оларды орындаумен қамтамасыз етіліп отырды. Басқару мағынасында қазақ қоғамындағы моральдық билік саяси биліктердің қолданылуын тежеген. Қазақ қоғамындағы күнделікті өмірден туындайтын әлеуметтік қарама-қайшылықтар өте ыңғайлы және нәтижелі түрде ерте кезден бастау алатын әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің негізінде шешіліп отырды.

Ал халық дәстүрлеріне сүйеніп шығарылған бітімдер заң күшіне ие болды. Бұл бітім, кесімдердің нәтижелігі дала демократиясының принциптерімен тығыз байланысты. Билер және ақсақалдар шешімен қалыптасқан бітімдер және кесімдер өте шиеленіскен, рулар арасындағы жауласу және қанды кек алудың ұрпақтан-ұрпаққа беріліп кету қаупін тоқтатуға

да бағытталып отырды. Дауласқан екі тараптың билері, ақсақалдары бейбіт жағдайда келіспеушілікті шешуге күш салады. Мұндай бітімге келістіруге қатысушы билер, ақсақалдар, басқа да сыйлы адамдардың саны тепе-тең болады. Ал бұл жерде даудың шешімі табылмаса ру биінің алдына барып жүгінеді. Екі тараптың тепе-тең жағдайда істі шешуге тырысуы, олардың жоғары билік өкілдеріне барғысы келмейтіндіктерін көрсетеді. Билер бітімге келтіру үшін екі тарапты бір-бірімен табыстырып, бір-бірінің балаларын некелестіруге әрекеттер жасайды.

Бітім дауласушы екі тараптың өзара келісімі арқылы, сөз жүзінде даудың аяқталуы. Бітімнен кейін билерге істі қарауына құқық берілмейді. Өйткені қазақ құқықтық санасында бітімді, өзара келісімді бір жақты бұзу өз сөзінде, берілген сертте тұрмау – жалпы ар-ұяттың жоқтығын көрсетті. Көп жағдайда екі дауласқан тарап билердің істі қарауына дейін, өзара келісіп дауды шешуге әрекет жасауға талпынады.

Дәстүрлі құқықтық жүйеде бітім және кесім жасау қоғамдық қатынастарды реттегіш ролін атқарды. Мемлекеттің тыныштығын сақтау, елдің ымыра-бірлігін сақтауға, қоғамдағы тұрақтылықты одан әрі дамыту жолында бұл дәстүрлердің атқарған қызметі зор болды. Қоғамның мүдделеріне сәйкес шығарылған, үйлесімді бітім, кесімдер кай кезеңде болмасын мемлекеттегі құқықтық жүйенің қалыпты қызмет атқаруына үлкен үлес қосады. Осы орайда академик С. Зиманов негізін салған қазақ билер соты туралы еңбектерді жан-жақты талдап, жетілдіруге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат туралы тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан 2009, 28 тамыз, № 281-283
2. Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Архивы, 396-қор, 1-тізбе, 1-іс, 124-п
3. Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Архивы, 396-қор, 1-тізбе, 1-іс, 124-п
4. Болғанбайұлы Ә. Қара қылды қақ жарған Қазыбек би // Қазақтың Ата Заңдары. Т. 1, Алматы, 2004. - 632 б
5. Құрбанғали Х. Тауарих хамса: бес тарих-Алматы: Қазақстан, 1992.-304б.
6. Кенжалиев З.Ж. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы сот билігі // Қазақтың Ата Заңдары. Т. 2, Алматы, 2004. - 672 б.
7. Едігенің түйе дауын шешуі // Қазақтың Ата Заңдары. Т. 1, Алматы, 2004. -632 б
8. Н.Ә. Назарбаев. Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы, Астана. 2007
9. Мамашәріптегі Ә. Аталар салған даңғыл жол // Қазақтың Ата Заңдары. Т. 1, Алматы, 2004. -632 б
10. Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Архивы, 4-қор, 1-тізбе, 2382-іс, 103-п

СВОБОДА ВЫРАЖЕНИЯ МНЕНИЯ В КОЧЕВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ КАЗАХОВ. НЕКОТОРЫЕ ВЗГЛЯДЫ АКАДЕМИКА С.З. ЗИМАНОВА

ШАНГИРБАЕВА Бейбит Юнисовна

*кандидат юридических наук, доктор PhD в области международного права,
доцент кафедры международного права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева,
приглашенный ученый по программе Фулбрайт при Университете штата Аризона (США)*

Аннотация. В данной работе автор рассматривает огромный вклад легендарного казахского учёного и государственного деятеля академика Салық Зимановича Зиманова в вопросы изучения свободы выражения мнения в кочевой цивилизации казахов. Определяются культурно-правовые предпосылки и особенности кочевой казахской культуры для развития свободы слова в степном пространстве номадов.

Аңдатпа. Бұл жұмыста автор аты аңызға айналған қазақ ғалымы және мемлекет қайраткері академик Салық Зиманұлы Зимановтың қазақтардың көшпелі өркениетіндегі сөз бостандығын зерттеуге қосқан орасан үлесін қарастырады. Көшпелілердің дала кеңістігінде сөз бостандығын дамыту үшін көшпелі қазақ мәдениетінің мәдени-құқықтық мәдениетін мен ерекшеліктері анықталды.

Легендарный казахский учёный и государственный деятель середины ХХ и начала ХХІ века академик Салық Зиманович Зиманов был основоположником современного права Казахстана и государственности Республики. Приверженный к истине, правдолюб академик